

Теоретико-методологічні проблеми правового прогнозування

Кожна наука, в тому числі юридична, виконує певні функції, через які розкривається її сутність, зміст і призначення. Очевидно, найбільш доцільно виділяти чотири основні функції науки, в номенклатуру яких входять гносеологічна (теоретико-пізнавальна), праксеологічна (практично-діяльна), методологічна та світоглядна функції. Гносеологічна функція науки, в свою чергу, конкретизується через тріаду, так би мовити, підфункцій, якими є діагностична (опис), аналітична (пояснення) і прогностична (передбачення). Причому, останні в науковій літературі розглядаються як “обов’язкова триєдина функція кожної науки”¹, а “штучно розірвати цю триєдність неможливо, і наука, зведена до аналізу чи діагнозу досліджуваних явищ, по суті, виявляється неповноцінною”². Тому необхідною умовою правильного і конструктивного розвитку будь-якої науки є гармонійна і збалансована реалізація всіх трьох гносеологічних підфункцій, адже диспропорція між ними “невідворотно відображається на здатності науки повністю виконувати свою гносеологічну роль”³.

Проте, на сьогодні цілком очевидним і неспростовним є той факт, що теоретико-пізнавальні зусилля юридичної науки зосереджені, загалом, в діагностичній та аналітичній площинах гносеологічної функції, а прогностична підфункція юриспруденції так і не одержала належного розвитку, внаслідок чого утворилась асиметрія функцій та підфункцій. Навіть, не зважаючи на певне зацікавлення цією проблематикою серед вчених-юристів, що спостерігалось в останні десятиліття існування СРСР, таке становище істотно не покращилося. Адже, ще й досі незначною є кількість наукових публікацій, присвячених прогностичному напрямку юридичної науки. Серед них вкрай рідко зустрічаються роботи загальнотеоретичного та методологічного характеру⁴, незначними є елементи прогностичних досліджень в конкретних галузях

¹ Бестужев-Лада И. В. Мир нашего завтра. – М.: Мысль, 1986. – с.19.

² Бестужев-Лада И. В. Поисковое социальное прогнозирование: перспективные проблемы общества. Опыт систематизации. – М.: Наука, 1984. – с. 16.

³ Сафаров Р. А. Прогнозирование и юридическая наука. //Сов. государство и право. –1969. -№ 3. – с. 94.

⁴ Див.: Сафаров Р. А. Прогнозирование и юридическая наука. // Сов. государство и право. –1969. - № 3. – с. 93-102; Шаргородский М. Д. Прогноз и правовая наука. //Правоведение. – 1971. -№ 1. – с. 40-50; Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. //Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 55-68.

юридичної науки⁵, дещо ґрунтовніше, щоправда, дана проблематика розроблялась в межах кримінології⁶.

З розпадом СРСР і проголошенням незалежності України прогностичні дослідження в нашій юридичній науці, так і не одержавши належного розвитку, залишились осторонь від кола зацікавлень вчених-юристів, які сконцентрували свої зусилля на вирішенні нових, поставлених практикою державотворення і правотворення, завдань. Адже постали проблеми наукового обґрунтування і практичного втілення оновлення державного апарату і правової бази діяльності держави і суспільства. Але, без сумніву, будь-яке оновлення, реформування – це творчий процес, який неможливий без передбачення результату. І тому той факт, що ще дотепер не проводяться дійсно наукові дослідження майбутнього державно-правових явищ, не на користь державному будівництву і правотворчим процесам, які проходять в Україні. Сьогодні саме життя, об'єктивна логіка історичного процесу свідчить про необхідність не тільки розробок, виходячи з потреб і запитів на даний час, але й певних напрацювань на майбутнє, перспективного підходу до розвитку державно-правових явищ. А це вимагає випереджаючого розвитку юридичної науки.

Все вищесказане та аналіз потреб практики свідчать про необхідність створення цілісної наукової теорії правового прогнозування, розробки ефективної, сучасної методології прогностичних досліджень в юридичній науці, адже “підвищення рівня прогностичної “віддачі” правознавства багато в чому залежить від поглибленої розробки теоретико-методологічних питань наукового правового передбачення”⁷, а рівень і глибина дослідженості предмета прямо залежить від обраного комплексу методів та від врахування специфіки їх використання в тій чи іншій галузі науки. Отже, в юриспруденції зараз гостро стоїть комплекс проблем щодо теоретичного оформлення правового прогнозування, вирішення яких створить сприятливі умови для підвищення рівня

⁵ Див. напр.: Музыченко П. П. Некоторые вопросы прогнозирования природоохранительной функции советского государства. //Проблемы правоведения - 1981. – Вып. 42. – с. 26-33; Рагимов И. М. Теория судебного прогнозирования. – Баку: Азерб. гос. изд-во, 1987. – 127 с.

⁶ Див., напр.: Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования. –М.: Юрид. лит., 1972. – 334 с.; Кудрявцев В. М. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального поведения).- М.: Юрид. лит., 1968. –176 с.

⁷ Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. //Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 56.

розвитку не тільки юридичної науки, але й держави та права. З огляду на те, що органічним елементом будь-якої теорії, в тому числі й теорії прогнозування, є певна система понять, які відображають сутність досліджуваного об'єкта і дають його всебічне пояснення, а також виходячи з необхідності усунути неоднозначність і неуніфікованість термінології, що існують не тільки в теорії правового прогнозування, але і в прогностиці загалом (а це нерідко призводить до зниження зручності користування теоретичними положеннями, розробленими різними авторами), існує нагальна потреба створення відносно досконалого категоріального апарату правової прогностики. Останній повинен являти собою цілісну і впорядковану систему понять, в якій би виключалась зайва полісемічність і синонімія слів, термінологічна неупорядкованість та неузгодженість.

В цьому плані актуальним є створення системи термінів, що використовуються для позначення різних форм і способів одержання інформації про майбутній стан досліджуваного об'єкта. Не вдаючись до аналізу всієї термінології, що використовується в філософській, соціологічній, політологічній, науково-технічній, наукознавчій, юридичній літературі з питань прогнозування, все ж варто визначити деякі центральні моменти в цій площині, якими є, в першу чергу, поняття правового прогнозування та класифікація (типологія) правових прогнозів.

Правове прогнозування можна інтерпретувати як вид соціального прогнозування можливого чи бажаного майбутнього стану специфічного об'єкта, яким виступає державно-правова дійсність загалом, а в кожному конкретному випадку прогностичного дослідження – певні її елементи. Причому, в свою чергу, основна особливість соціального прогнозування онтологічно і гносеологічно визначається специфікою самої соціальної форми руху матерії, яка полягає в тому, що суспільна закономірність здійснюється тільки шляхом свідомої діяльності людини. Тому суб'єкт, володіючи інформацією стосовно можливого майбутнього стану досліджуваного соціального об'єкта, може організувати та спрямувати свою діяльність таким чином, що в результаті відбудеться певна,

необхідна суб'єктові, модифікація соціального об'єкта та його розвитку, чим прогноз буде самоздійснений або самозруйнований (т. зв. "ефект Едіпа"). Крім того, не слід забувати ще одну річ, важливу для характеристики правового прогнозування. Під прогнозуванням взагалі слід розуміти дескриптивне передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії і базується на її положеннях про закони руху (розвитку) досліджуваного об'єкта, використовує необхідний і достатній розроблений сучасною наукою методологічний інструментарій на основі творчого застосування філософських начал з метою виявлення можливого чи бажаного майбутнього стану цього (досліджуваного) об'єкта. В результаті правового прогнозування одержують імовірнісне (але з високим ступенем достовірності) науково генероване і обґрунтоване, якісно та кількісно виражене, висловлювання (чи їх сукупність) про перспективи, можливі чи бажані стани об'єктів державно-правової дійсності (правовий прогноз).

В напрямку побудови понятійного апарату правової прогностики великої ваги набуває класифікація правових прогнозів, покликана створити цілісну систему видів і типів прогнозів в юриспруденції. В науковій літературі з прогностики (в тому числі й правової) досить часто зверталася увага на необхідність класифікації прогнозів, а також здійснювались спроби класифікації прогнозів чи їх простого поділу на види і типи, висловлювались пропозиції щодо критеріїв проведення цих логічних операцій. Проте, і досі ще немає дійсно наукової класифікації прогнозів, в тому числі й правових.

Вважається, що найбільш суттєве значення для юридичної науки має поділ прогнозів на перспективні (дослідницькі, пошукові) і нормативні (цільові), а також типологія прогнозів в залежності від часового інтервалу, так званого горизонту прогнозування⁸. Звичайно, при цьому не слід відкидати типології правових прогнозів за деякими логічними, гносеологічними і методологічними критеріями. Та й інші підстави для класифікації прогнозів також не виключаються.

Перспективний правовий прогноз визначає можливий стан досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності в майбутньому, намічає можливі варіанти подальшого його розвитку, сприяє своєчасному виявленню назріваючих проблем

⁸ Див.: Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. //Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 56.

ШЛЯХОМ умовного продовження, екстраполяції в майбутнє спостережуваних об'єктивних тенденцій його розвитку в минулому і теперішньому, абстрагуючись від можливої дійсності суб'єкта, яка здатна радикально змінити тенденцію розвитку цього об'єкта, і викликати в деяких випадках самоздійснення чи саморуйнування прогнозів. А нормативний правовий прогноз покликаний визначити можливі шляхи, засоби і строки найбільш ймовірного досягнення бажаного стану досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності, вирішення назриваючих проблем, досягнення цілей суспільства в правовій площині, певного оптимуму в розвитку цього об'єкта на основі наперед заданих критеріїв, що встановлюються у відповідних рішеннях, програмах, планах, проектах. Вказані два типи прогнозів тісно взаємопов'язані, і тому їх не слід відособлювати й протиставляти, а радше треба розглядати їх як два окремі підходи в прогнозуванні, що взаємодоповнюють один одного. Адже, з одного боку, саме на основі виявленого при перспективному правовому прогнозуванні комплексу проблем формується ієрархія цілей і підцілей в правовій площині, вибираються найкращі варіанти вирішення цих проблем. З другого боку, перспективне прогнозування, в свою чергу, не може здійснюватися у повному відриві від певних цілей, нормативів людської діяльності. Звичайно, поділ прогнозування на перспективне та нормативне дещо умовний, проте необхідний для теоретичного аналізу і практичного проведення прогнозування.

За часовим інтервалом виділяють різну кількість видів правових прогнозів: досить часто називають коротко-, середньо- і довгострокові. В інших варіантах типології прогнозів до названих додають ще поточні і наддовгострокові, а іноді, крім вищезгаданих, ведуть мову про невизначено-далекі та супердовгострокові прогнози. Існують й інші типології прогнозів за цим критерієм, але треба сказати, що більше чи менше подрібнений (деталізований) поділ прогнозів за часовим інтервалом не вирішує проблеми класифікації прогнозів, адже такі типології відносні і залежать від якісних і кількісних параметрів досліджуваного об'єкта, показників системи, в якій функціонує цей об'єкт, а також взаємодії його з іншими елементами та системою в цілому. Тому до прогнозування того чи іншого

правового явища чи групи однорідних явищ повинен бути сформований індивідуальний підхід. А це підводить до висновку про доцільність поєднання типології прогнозів за цільовим критерієм (поділ на перспективні та нормативні прогнози) і за часовим інтервалом з класифікацією, в основу якої покладено структуру загального об'єкта правового прогнозування, яким є державно-правова дійсність. Тобто, з огляду на специфіку кожного правового явища, в юридичній науці варто проводити класифікацію прогнозів, беручи до уваги конкретні об'єкти правового прогнозування (зокрема, різні елементи правової системи). При цьому можна виділити, наприклад, прогноз стану законності та його деформацій, прогноз різноманітних видів і проявів правосвідомості та правової культури, прогноз правотворчості, прогноз діяльності відповідних суб'єктів по створенню нормативно-правових актів та їх реалізації тощо.

Треба сказати, що ефективність, надійність, достовірність правового прогнозування залежить не тільки від рівня досконалості понятійного апарату, але й від повноти та глибини пізнання (виявлення та формулювання) об'єктивних тенденцій, закономірностей розвитку державно-правової дійсності, а також від ступеня сформованості та правильності використання методології правового прогнозування. Стосовно останнього не зайво згадати, що юридична наука, не зважаючи на велику різноманітність методів, методик і систем прогнозування, що існують і використовуються в інших суспільних науках, поки що володіє досить обмеженим набором методологічного інструментарію прогнозування, а всі наявні висловлювання прогностичного характеру продукуються, як правило, на основі використання найпростіших методів (способів). Тому резонно хоча б штрихами торкнутися проблем методології правового прогнозування.

В правовій літературі з питань прогнозування виділяють три основні способи розробки прогнозів, якими є: 1) екстраполяція – продовження (проекція) в майбутнє тенденцій розвитку досліджуваного об'єкта в минулому і теперішньому; 2) моделювання – побудова числової моделі об'єкта прогнозування з врахуванням можливих чи бажаних змін його стану в майбутньому; 3) експертна оцінка. Іноді поряд з екстраполяцією називають ще й інтерполяцією (виявлення проміжного значення між двома відомими моментами

розвитку досліджуваного об'єкта), а експертну оцінку доповнюють опитуванням населення. Звичайно, неважко помітити значну умовність, відносність такої класифікації способів прогнозування, оскільки останні взаємно перехрещуються і доповнюють один одного. Так, оцінка експертів дається на основі використання певних елементів екстраполяції і моделювання (нехай навіть це здійснюється інтуїтивно) моделювання будується на експертизі та екстраполяції і без них практично неможливе, а екстраполяція, в свою чергу, є певного роду моделювання, що здійснюється відповідними спеціалістами (експертами). Крім того, дані способи наповнюються та конкретизуються певними прийомами, процедурами і методами прогнозування (в тому числі філософськими, логічними, математичними, статистичними, економічними, соціологічними, юридичними), а на їх базі розробляються певні методики і системи прогнозування.

В юридичній науці, загалом, найбільш поширеними є експертні оцінки. Проте, й вони досить часто проводяться на низькому організаційно-методичному рівні, що значно знижує ступінь достовірності, надійності та ефективності результатів прогностичного дослідження. В першу чергу, це стосується діяльності, спрямованої на формування експертної групи. І хоч в юридичній науці сформульовані загальні критерії відбору експертів, проте практично не розроблені принципи і методи формування експертних груп. Крім того, іноді й сам відбір експертів проводиться за чисто формальними ознаками, без врахування особливостей конкретного прогностичного дослідження, а також без дотримання вимог, що ставляться до процесу застосування методів відбору експертів. На жаль, при підборі експертів для проведення прогностичних досліджень найчастіше виходять тільки із соціально-демографічних характеристик (наукові ступені і звання, стаж роботи в певній галузі, вік, кількість публікацій або винаходів з досліджуваної тематики тощо) кандидатів в експерти, а також використовуються деякі елементи самооцінки, коли вони самі висловлюють думку про свою обізнаність в тій чи іншій галузі знань. А практика свідчить про необхідність перевірки ефективності роботи деяких експертів на основі вивчення досвіду їх роботи в минулому або складання і проведення спеціальних тестів, а також вирішення питання про відповідність кандидата в експерти необхідним

вимогам певним колективом інших експертів. Крім того, при формуванні експертної групи, як правило, недостатньо враховуються (або взагалі не враховуються) психологічні особливості учасників експертного дослідження, віковий фактор, співвідношення експертів, що володіють універсальними знаннями, і тих, які є вузькими спеціалістами, наявність в групі так званих “зацікавлених” експертів (тих, які зацікавлені в певному результаті дослідження або пов’язані з організацією, що проводить експертизу). Не набагато вищим є і рівень проведення самого експертного дослідження, оскільки, як правило, в роботі експертів застосовуються такі традиційні методи, як звичайна дискусія і звичайне разове опитування, а більш складні, наприклад, метод колективної генерації ідей (так звана “мозкова атака”) чи дельфійський метод використовуються вкрай рідко. Звичайно, традиційні методи (особливо звичайна дискусія) мають певні переваги (наприклад простота використання, наявність негайного зворотного зв’язку, певне змагання між експертами, швидке досягнення експертами взаєморозуміння), проте в деяких випадках необхідне застосування більш складних методів (методик) або їх гнучкого поєднання. Досить часто не проводиться і належна обробка результатів експертного дослідження, яка потребує використання цілого комплексу методів, в тому числі і математичних. Для підвищення ефективності правового прогнозування немаловажною є потреба подолання формальності експертних оцінок (особливо дискусій і обговорень), підвищення рівня організації та проведення експертного дослідження.

Екстраполяція та моделювання найбільше використовуються в кримінології, зокрема, при дослідженні динаміки злочинності. Практика їх застосування є досить бідною та одноманітною. Теоретична розробка методів екстраполяції та моделювання в правовому прогнозуванні, в порівнянні з іншими суспільними науками, знаходиться на доволі низькому рівні і не відповідає потребам практики. Таке становище пояснюється, в першу чергу, тим, що юридична наука більш обмежено, ніж інші суспільні науки, використовує математичний інструментарій та можливості електронно-обчислювальної техніки (зокрема комп’ютерного моделювання). Тому варто провести математизацію і комп’ютеризацію (звичайно,

в розумних межах) юридичної науки, які проте “неможливі без радикального підвищення математичної та комп’ютерної грамотності юристів”⁹. Адже, навіть наявні напрацювання в галузі використання математичних методів при дослідженні державно-правових явищ не можуть бути використані на тому ж рівні, що і соціологами чи економістами, в силу відсутнього браку математичної освіти. Варто також здійснити перехід від лінійної екстраполяції і простого моделювання до більш складних їх форм, які б враховували параметри не тільки об’єкта прогнозування, але й прогнозного фону, визначали максимально та мінімально імовірні значення в прогнозованому розвитку державно-правової дійсності з врахуванням впливу на нього фонових факторів (що здатні прискорити або сповільнити хід подій), внаслідок чого досить обґрунтовано визначилися б імовірні значення параметрів майбутнього стану цього об’єкта.

Крім того, слід не забувати про дотримання принципів прогностичного дослідження, в першу чергу, принципів системності (комплексності), науковості, неперервності, етапності прогнозування на всіх рівнях та стадіях дослідження; пам’ятати, що в застосуванні методів інших наук при правовому прогнозуванні є певні межі, що визначаються об’єктивно і суб’єктивно; не допускати механічного перенесення методологічного інструментарію інших наук в юриспруденцію; науково організувати практичне проведення верифікації (перевірки достовірності та надійності) прогнозу; створити автентичні спеціальні методи, методики та цілісні системи прогнозування державно-правових явищ; вирішити проблему кадрового забезпечення прогнозування; налагодити активні та ефективні зв’язки правового прогнозування з іншими видами прогнозування та прескриптивним передбачуванням.

Гостро стоїть і проблема створення матеріально-технічної бази правового прогнозування, яка потребує значних фінансових витрат. При цьому завжди треба пам’ятати, що зарубіжний та вітчизняний досвід свідчать на користь прогнозування: кошти, витрачені на розумно і грамотно проведені прогностичні дослідження, як правило, повертаються сторицею.

⁹ Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. //Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 66.

Андріюк В. В., аспірант кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).